

Penavin Olga

**HALOTTI BÚCSÚZTATÓK,
IMÁK, KOLDUSÉNEKEK,
GYÓGYÍTÓ RÁOLVASÁSOK**

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében tárolt népnyelvi felvételek között tallózva egy gombosi szalagra találtam. A falu lakosait jól ismerő, szerencsés kezű gyűjtő és felvételező Kovács Ilona tanárnő sok érdekes és értékes, nemcsak nyelvi jellegű, de néprajzi szempontból is jelentős szöveget mentett meg az elkallódástól, az emlékezetből kihullástól. A falu lakosaival, főleg asszonyaival folytatott beszélgetései során szó esik a mindennapi élet apró-cseprő eseményeiről, teendőiről, az ünnepekhez, jeles napokhoz fűződő szokásokról, tevékenységekről, az emberi élet nagy határköveit jelző eseményekről: a lakodalomról, temetésről, de dalok, balladák is előkerülnek, sőt, ami aránylag ritkán jut a gyűjtő eszébe, hogy utánakérdezen, halottas énekek és imák is szalagra kerültek. A lelkiismeretes és intim hangulatot teremtő tudó gyűjtő előtt megnyíltak az asszonyi szívek és szájak. A lélek mélyéből kibányászta az alkalomhoz kötött, időtöltésül sohasem énekelt, a valláshoz, a hithez, a vallásos élethez, szertartásokhoz kötődő folklór termékeket, a szokásköltészet egyes darabjait.

Mivel a gyűjtő a szalagon levő balladákat már feldolgozta és megjelentette, az archívumban elhelyezett szalag másféle szövegeit nincs szándékában feldolgozni, ezért hogy ne menjenek feledésbe, megpróbálom én közreadni őket. A gombosi szövegek mellett néhány más községből előkerült hasonló szöveget is közlök.

Az eddig aránylag ritkán tárgyalt és kevésbé megbecsült szövegek műfaji sajátosságainak összefoglalásakor az eddig itt-ott szétszórta található megjegyzéseket gyűjtöm össze és bővitem ki.

**I. A. HALOTTAS ÉNEKEK, HALOTT SIRATÓK
VIRRASZTÁSKOR**

1. *Mária tisztelők, kik hozzám jöttetek,
Végső szavaimra jól figyelmezzetek.
A szent társaságban állandók legyetek,
A szűz Máriának koszorút kössetek.
Istennek ajánlom minden jó hívemet.*

Ifjú, öreg, idős és félkorbéliek,
A halál eltörölt engem közületek.
Naponként, óránként ti is készüljétek.
Ó, kegyes szüzanyám, rejts el kegyelmedben,
Hogy veled lehessen örök dicsőségben.
Örvendezzen lelkem szentek seregében,
A szent olvasónak énekléseiben.

Szeretett társaim, kikkel imádságom
Végeztem naponként az ájtatosságom,
Hogy megbocsássatok, tőletek azt várom,
Mennyben imádságom értetek ajánlom,
Kik egy koszorúban társaim voltatok,
Ti, kik jószívű keresztények vagytok,
Ezen imádságot buzgón folytassátok,
Mennyei jutalom várakozik rátok.
Aki én helyettem közébetek állna,
A szüz Máriának gyermekévé válna,
Jézusnak szentséges szívébe ajánlom.
Szeretett társaim utánam elvárom.
Így búcsúzik tőlünk egy jó atyánkfia,
Ezt már az Úr Jézus magához szólítja,
Mert közbenjárója volt a Szüz Mária,
Mert kedves volt nála a szent olvasója.

(Gombos)

2. Jöjjetek, angyalok, mennyei szent karok,
Isten országában veletek vigadok,
A szüz Máriának áldást, hálát mondok,
Olvasóitokból koszorúkat nyujtok.
El kell válnom immár, kedves hív társaim,
Annak neve szerint minden magzatimtól,
Szeretett komáim és sógoraimtól,
Mellettem könnyező házi családomtól.
Búcsúzásom léssen az édesatyámtól,
Kedves, felnevelő jó édesanyámtól,
Szeretett testvérim és rokonaimtól.
Megáldva legyenek a mennyei úrtól.
Szűzleány társaim, kik jól ismertetek,
Végső soraimra, kérlek, figyeljétek,
Ártaltanságtokra gondot viseljétek,
Hogy a szent szűzekkel örvendezhessetek.
Végre búcsút veszek minden társaimtól,
A szüz Máriának élő rózsáitól,
E világon minden jáakaróimtól,
Legyenek áldottak a Jézus Krisztustól.

(Gombos)

3. *Jertek ájtatos hívek, gyászkoszorút kössetek*
[a bánat virágiból
Mely által a kimúlt hívek szabadulást nyerhessenek
[a purgatóriumból.
Enyhítsük fájdalmunkat az Úrban elhunytaknak
[a szent rózsafüzérrel,
Hogy ezáltal könnyebbülést nyerjenek és a
[szenvedést viselhessék békén.
Kérjük az Isten anyját, a holtak pártfogóját szent
[olvasó mondással,
Hogy a benne bizó hívet szabadítsa gyermekei
[kegyes szószólásával.
Vegyük hét kezeinkbe, emeljük az égre fel
[a gyászos rózfafüzért,
Hogy ezáltal a lelkeknek szenvedési enyhüljenek,
[nyerjenek mennyei békét.

(Gombos)

4. *Miért szorgalmaskodol, annyit gondokozol?*
Hogy e világot bírnád, ugyan meg kell halnod.
Apáink, anyáink, barátink, szomszédink
és a mi kedves rokonink,
Jaj, hova lettenek, kik azelőtt éltek?
E világból kiköltöztek,
Mert el vagyon rendelve minden ember élte.
Úrról, szegény koldusról, hatalmas császárról
Világon kik vagynak: vének avagy ifjak,
Mind meg kell halni azoknak,
Mert nem nézi ő rendjét, sem nagy nemzetségét,
Hirtelen megfojt akárkit,
Hogy minden embereket egyszer elvigyen,
Ő azon igyekszik, hogy elfeledhessen,
Azért minden ember, bár akárki legyen,
Magáról gondot viseljen,
Mert nem tudja soha a halálnak napja
Mikor érkezik reája,
Azért méglen ideje kérésünknek vagyon,
Szent fiához tartsunk, Istenhez siessünk.
Az Isten hív kegyelmesen.
Légy oltalmunk mindenekben, könyörülj mirajtunk,
Légy irgalmas nekünk, hogy tégedet dicsérhessünk.

(Kórógy)

Virrasztás alkalmával énekelték ezeket az énekeket a virrasztó asszonyok. Estétől rendszerint éjjelig tartott a virrasztás. A rokonok, a szomszédság, a jóismerősök gyűltek össze, esetleg még a kántor is megjelent. A ravatalt körülülve beszélgettek a halottról, elmondták életét, sorsát, betegségét, halottas énekeket, siratókat énekelték, imádkoztak.

Közben valami kalácsfélést, bort, pálinkát szolgáltak fel a gyülekezetnek. Megegett, hogy a másik szobában borozgató férfiak, míg a halott érneit, gyengéit tárgyalták, mélyebbre néztek a kancsó fenekére.

A gombosi és kórógyi szövegek az újkori szertartásköltészethez tartozó lírai dal egy fajtája. Az előadó asszonyok szerint „maguk közt csinálták ezeket az asszonyok, nem kántortól vagy könyvből tanulták”... „ezt így énekelik a halott felett, az asszonyok hogyhíjájokjék, találtak ki templomi énekekre”. Szövegeink is magukon viselik a szóbeli népköltészetnek az emberi lét nagy állomásaihoz fűződő folklór alkotások jegyeit. Ez az alkalomhoz, fájdalmas alkalomhoz, a halott feletti, egy személy feletti virrasztáshoz kötődő műfaj kimondottan női műfaj. Az adatszolgáltatók vallomásaiból is az derül ki, hogy este és éjjel a nyitott koporsóban felravatalozott halott mellett sorban ülő idősebb asszonyok énekeltek. Ott tanulták el egymástól a siratót. A virrasztók gyülekezete kiváló hagyományozási alkalom volt.

Többnyire a falusi földműves vagy a félpasztor, féliparos réteghez tartozó katolikus vagy református személyek temetése előtti éjszaka szolgáltatta az alkalmat a halottas énekek éneklésére, tanulására. Sohasem egy személy énekel, hanem sokszemélyes, közösségi éneklés folyt.

Halottas énekeink nem rögtönzött szövegek, szigorúan kötöttek, melyek eredet szempontjából félnépi (írástudó földművesek) és félkántoros, esetleg félirodalmi (imakönyvből, énekeskönyvből tanult, folklorizálódott egyházi eredetű temetési ének) szövegek. Az egyik gombosi asszony az eredetet kutató kérdésre elmondta, megegett az is, hogy a más faluból betelepült személy hozta magával és terjesztette el az éneket, esetleg valamilyen nagyon régi énekeskönyvből, imakönyvből másolta ki valaki, de legtöbbször mégis maguk „hotyhíjájokták össze” valamilyen ismert egyházi dallamra.

A fájdalomnak a mindennapi nyelvhasználattól eltérő lírai kifejezése az érzelmre apellálva moralizáló jellegű részekkel egészül ki az énekekben. A cél: „...ezáltal a lelkeknek szenvedési enyhüljenek, nyerjenek mennyei békét”, azaz biztosítsák a halott túlvilági útját, nyugodalmát, hogy ne járjon vissza, ne kóboroljon a régi, az elhagyott világban.

A megfogalmazásban az alkalomhoz, a tartalomhoz illően ünnepélyes költői hangra törekedve a vallásos költészetből veszik a képeket, biblikus motívumokat ezek az énekek. Strófikus, rímes formát alkalmaznak a monocentrikus énekekben. Kevés a határozott személyre utalás, noha a szubjektív hangú monológyszerű, egyes első személyű előadás, azaz a halott közvetlen megszólalása jelen van a szövegekben. Az igemódok és igeidők használata alkalmazkodik a kifejezendő tartalomhoz: a közösséghez intézett kívánsághoz, óhajhoz, kéréshez, a múlt eseményeinek elmondásához, a jelen állapot leírásához. A személyhasználat vagy egyes szám 1. személy, vagy ha megszólításról van szó, akkor többes szám 1., illetve 2. személy, a 3. személy közösséget, általánosságot fejez ki.

A dallam egy szólamú, egyházi dallam.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a kórógyi szöveg szerepel az Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében is a virrasztó énekek között. A mi szövegünk azonban teljesebb, az erkölcsi intelem kifejezettebb benne.

B. HALOTTI BÚCSÚZTATÓK A SÍRNÁL VAGY A SÍRHOZ VEZETŐ ÚTON

1. Menyasszony búcsúztatója

*Föltették a szűz koszorút a menyasszonynak,
Mély szomorúságot okozott a mennyegzős háznak.
Ne sírjatok, jó szülők, mert ennél szebb mennyegzőt
Nem láttatok, hát áldjátok a teremtőt.
Mert én a Jézusnak vagyok szűz menyasszonya,
Máriának, szűzanyának kedves leánya,
Mennyországnak kertjébe, mennyei zöld mezőbe,
Rózsakoszorúkat kötögetek fényében.
Nyugodjál, boldog menyasszony, gyászkoporsódban,
Most tiz esztendő korodban teszünk sírodba.
Nyugodj, ékes menyasszony, virág nyiljék sírodon,
Neked, kedves gyermek, mindég viruljon.
Atyám, ne sirass engemet, hogy itt van virágod,
Sohasem lehetett volna szebb menyasszonyod,
Kinek Jézus jegyese, Mária szerelmese.
Örvendj tehát, édesatyám, ily mennyegzőben.
Bánatos szívű jó szülöm, miért siránkozol?
Azért tán, hogy kedves leányod lesz ilyen gyászos por?
Ne sírjál, édes szülöm, mert víg az én mennyegzőm,
Mennyországbán szűz mátkám Jézus, ő az én örömöm.
Azért végre végbúcsúmat veszem tőletek,
Kedves atyám, édesanyám, isten veletek!
Köszönöm neveléstek, csókolom hű kezetek,
Isten áldjon, vére mennybe hozza lelketek.
Jertek értem, égi karok, repüljünk mennybe,
Nem kell nekem ez a világ, megyek örömben.
Jertek ide, angyalok, veletek kezet fogok,
Megdicsőült szép koszorút nekem fonjatok.*

(Gombos)

2. Vőlegény búcsúztatója

*Én is vőlegény vagyok, már indulni akarok,
Most jöjjön a nász népe szomorú mennyegzőre.
Én is szép rózsza voltam, míg én életben voltam,
De már most elhervadtam, gyászkoporsóba szálltam.
A szüleim kertjében rózsza voltam életemben,
De már többet nem nyilok, halál leszakasztott.*

Szép fiatal koromban akadtam hálójába,
Nem hagyta tovább itt élni, már nekem el kell menni.
De én eztet nem bánom, e világot itt hagyom,
Mert a Jézus engemet mennyországba bevezet.
Szép virágszál koromban beszállok gyászsíromba,
Szüleim, örvendjeteK, mennyben vőlegény leszek.
Ezt Jézus így akarta, hogy ma lelkem szálljon
Magához mennyekbe, angyalok seregébe.
Édesanyám, szeretted, értem ne keseregjél,
Bús szívvel ma ne legyél, hanem inkább örvendjél,
Jézus színe elébe vőlegény ma megyen,
Az angyalok beviszik, mennyei karba teszik.
Most szüleim tőletek már én végbúcsút veszek,
Nem kell már nevelésteK, köszönöm szívességeK,
Engem ne sirassatok, mert jó helyre adtatok,
Mert ott is a tieteK, Jézusnál az leszek.

(Gombos)

Ezeket a búcsúztatókat, mint a szövegből is kitetszik, az idő előtt meghalt fiatal leány vagy legény szájába adják. A búcsú lehet dialógus és monológyszerű. A párbeszéd formájában a hálás, szüleit szerető ifjú halott és szülei között folyik a párbeszéd az alkalomhoz illően, méltósággal, belenyugvással a változhatatlanba. Nincs semmi felesleges kitérés, panasz, siránkozás.

A vőlegény búcsúztatója szinte teljesen megegyezik az Ortutay—Katoná: Magyar népdalok II. kötetében Bukovinából közölt búcsúztatóval. Két betoldás és az utolsó versszak hiánya teszi ezt a valószínűleg közös forrásra visszamenő változatot változattá.

II. KOLDUSÉNEKEK

Mikor az Úr Jézus ezen a földön járt,
Rongyos ruhácskában koldulni is eljárt,
Bemene egy házhoz, Regina asszonyhoz,
Alamizsnaképpen kenyeret kére ott.
Szent Regina asszony keresrvesen sira,
Mert hetedmagával árvaságra juta,
Nincs több egy pénzénél, azt is mástól kapta,
A Jézus nevében azt is odaadta.
Menj ki, Péter, menj ki,
Mit látsz kint az égen?
Láttam, Uram, láttam mennyeknek országát,
Szent Regina asszony terített asztalát,
Kivirágzott rajta a sok szép alamizsna,
Annak a virágja a mennyek illatja.
Angyalok fölszedték s koszorúba kötték,
A szép mennyországot így megörvendeztették.

(Gombos)

2. Egykor a kis Názáretben
Jézus szőlis kis kertjében
Két rózsafa zöldelt, virult,
Mind a kettő összeborult.
Az egyik mint a hó, fehér,
A másik piros, mint a vér.
Szűz Mária gyakorta ott
Este, reggel imádkozott.
Megnyillott a kert ajtaja,
Örök igazság nappala,
Tiszta hófehér köntösben
A kis Jézus azon lépett be.
Kis fűrész tart kis kezében.
Úgy lép szűz anyja elébe.
Szűz anyjához imígy szólván:
Meg ne döbbenj, szent szűzanyám!
Két szál rózsát zöld lombjával,
A fehérből és pirosból,
Kis fűrészsel lefűrészelt
S abból keresztet készített.
Diszesen ékesítette,
Szentséges anyjához vitte.
Örömtől sugárzó arccal
Így szólt szelid mosolygással:
Nézd, szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
Tizenhárom éves vagyok
S keresztet csinálni tudok.
Halvány lett erre Mária arca,
Nagy a lelke, szíve harca.
Titkos nagy fájdalmat érez
Szent fiára búsan néze.
Kéri Jézust önérzettel,
Szívszorongva, bús könnyekkel:
Magzatom, kérlek, mondd meg ezt,
Mit jelent e rózsakereszt?
Anyám, azért készítettem,
Csókolj meg érette engem,
Szent szívem éretted dobog,
Forró lángja feléd lobog.
Szól a kised mosolyogva,
Szűz anyjának csókot adva.
Ilyen lesz a keresztoltár,
Kin függök majd a Golgotán.
Te vagy rózsák királynéja,
Szent kereszt a fák királya.
Szűzanyám, ne sirj, ne könnyezz,
Hisz mind a kettőnknek sorsa ez.
Engem példáz piros rózsza,

Lásd, még el nem jön az óra,
Fehér rózsá téged példáz,
Te majd a kereszt alatt állsz.
Még húsz esztendőm van vissza,
Még szent vérem a föld issza.
Szüzanyám, kérlek tégedet,
Vedd kezedben e keresztet,
Vidd fel Libánus hegyére,
Kis csergő patak szélére,
Szíved, lelked bánatában,
Ültesd cédrusfa árnyában,
Húsz esztendő zöld tavasza
Ezt új életre fakasztja,
Árva rózsák ezen nyílnak,
Engem és téged gyászolnak.
Teljesítvén Jézus szavát
Szent szűz a rózsakeresztfán
Libánus hegyére vitte,
Cédrusfa alá ültette,
S ezen a viruló tavasz
Zöld lombot és bimbót fakaszt,
Csipkebokor lett belőle,
Szűz Mária emlékére,
Melynek két színű virága,
Piros, fehér a rózsája,
Jó keresztény ráfigyelmez,
Mert Jézus rózsakertje ez.
Ámen.

(Gombos)

Az énekes koldusok a felszabadulásig járták a falvakat. Rozoga kordéján ülve, rossz gebéjét lassan hajtva járta a falu utcáit a koldus alamizsnát gyűjtögetve. Közben, hogy felhívja magára a figyelmet, énekelt. Az emberek a koldus énekét már a szomszéd utcából meghallva elkészítették adományukat, ki mit bírt, egy bögre zsírt, egy összemarék lisztet, babot, egy szakajtó krumplit. Volt olyan koldus, aki válogatott az adományban. Azt, amiből sokat kapott, nem fogadta el.

Hogy felhívja magára a figyelmet a koldus és hogy ő is adjon valamit a kapottakért, énekelt. Rendszerint elnyújtott, keserves hangon énekelt az érzelmes, természetesnek, hihetőnek tűnő biblikus történeteket, melyekben Jézus és Mária, Szent Péter vagy más szent szerepel földön jártában, éltében. Énekelték a koldusok, különösen vásárokon, balladákat is.

A koldusénekekben az ének és a nyelv, a dallam és a szöveg szoros kapcsolatban áll. Az éneknek figyelemkeltő szerepe is van a művészi funkció kívül.

Az énekes koldus mint közvetítő a műköltészetet, a népköltészetet, a ponyvát terjeszti a falun, illetve a városban. Éppen ezért a koldus éneket talán átmeneti formának vehetnénk a népi és az irodalmi alko-

tás között. Bizonyos realizmus és némi drámaiság érezhető a szövegekben. A megfogalmazásban vannak hagyományos formulák, sztereotip egyházi, bibliai eredetű képek, jelzők, közhelyek, s éppen ezek utalnak az ismeretlen műköltőre.

A kolduséneket a gyerekek, de a felnőttek is eltanulták, szívesen énekelgették otthon vagy az imaházban, ahol pap nélkül, maguk a hívek gyűltek össze énekelni, imádkozni.

III. APOKRIF NÉPI IMÁK

- 1.a) *Szól a kakas, kelj fel, Mária,
Mert megfogták a Te szent Fiadat,
Fölfeszítették a magas keresztfára,
Elcseppent egy csepp vére,
Az angyalok fölszedték,
Arany tányérba tették,
Elvitték a Úristen elejbe.
Az Úristen azt felelte nekik:
Vigyétek a fekete föld színére,
Hirdessétek ezt az imádságot el.
Aki napjában egyszer elmondja,
Vélem léssen menyeknek országában.
Ámen.*
(Gombos)
- b) *Szól a kokas, kelj fel, Mária,
Mert megfogták a te szent fiadat,
Kőlábra kötözték, vasostorral ostorozták,
Tővisekkel koronázták. Kihullott a szent vére,
Az angyalok fölszedték, aranytányérba tették.
Az Úristen elejbe vitték. Az Úristen azt mondta:
Sem siet, sem felejt,
Aki ezt a kevés imádságot elmondja,
Este lefektében, reggel felkeltében,
Vélem léssen a paradicsomkertben.
Ámen.*
(Gombos)
2. *Fejér rózsza, Mária, engem Isten találója
ne félj lelkem, ne röszkedj,
szívem, mert fejem jöltött áldozik az Úr
Jézus Krisztus szent testével, szent vérével,
szent, aranyos keresztjével.
Én lefekszem én ágyamba,
testem, lelkem az ágyamba,
álom engem meg ne bántson,
gonosz tőlem eltávozzon,
három angyal megőrizzen.*

egyik elaltasson, második fölvirasszon,
harmadik hét halálos büntől
megszabadítson a gonosztól.

Amen.

(Gombos)

3. Fényes nap immár elnyugodott, a föld szintén sötét maradt.
Nappali fény éjjelre változott, fáradtnak nyugalmat hozott.
Minden állat megy nyugalomra, az Istentől kirendelt álmra.
De én, Uram, úgy megyek ágyamra, mintha mennék gyászos
[koporsómba,
Mert noha most erős és friss vagyok, de több napot magamnak
[nem hagyok.
Azt gondolom, minden nap utolsó, még az éjjel kelhet a koporsó.
Midőn ágyamra adom én a testemet, deszka közé zárhatom életemet,
Hosszas álm érheti szememet, a kakasszó hozhatja végemet.
Vessünk számot hát, édes Istenem, hogy lelkemet ne kelljen
[féltenem,
Hogy lehessen bátrabban szólanom, midőn meg kell Te előtted
[állanom.
Színed előtt mindég elesem, de Te lettél atyámnál kezesem.
Ha megölsz is, mindég Benned bízom, szent véredre futok, ha
[szomjazok.
Napkelettől napnyugatig szent nevedben bízom én fáradtig,
De megbocsáss, mert szívemből bánom, könnyek miatt nincs
[szememben álom,
Az ágyamba zokogva költözöm, vánkosomat könnyemmel öntözöm.
Ha megtartasz holnapi napodra, nem fordítom azt megbántásodra.
(Milyen szép!) Ne szólíts ki, Uram, közüled készületlen, vezess előbb
[az enyhítő kútra,
Hogy juthassak a mennyei jussra, úgy bocsáss el engem a nagy
[útra.
Amen.
(Gombos)

4. Mikor karácsonykor a „böcsöt járnak” a kislányok, leteszik az asztalra a böcsőt, megringatják, mondják ezt az imát, később máskor is mondták:

Kis Jézuska, aranyalma, boldogságos szűz az anyja, két karjával
ápolgatja, két lábával ringatgatja: Aludj, aludj, én kisdedem, aludj,
gyönyörű gyermekem, nem királné a te anyád, szolgálatban lettem
dajkád.

Dicsértessék a Jézus Krisztus. Amen.

(Gombos)

A fényes nap immár elnyugodott kezdetű szöveg az Ortutay—Katoná: Magyar népdalok II. kötetében virrasztóként szerepel, Gomboson azonban imának tartják és ima funkcióban használják. A szól a kokas kezdetű ima a Mária-síralommal tart rokonságot.

Az imáról el kell mondanunk, hogy olyan folklór jellegű termék, melyben a mágia továbbélését lehet megfigyelni. A szöveghűség, a pontos elmondáshoz való ragaszkodás a szómágia megnyilvánulása, éppen úgy, mint a ráolvasásokban, varázsigékben. Az ima is, mint a varázsigék, csak keresztényesítve, a hivatásos vallás szabályrendszeréhez igazodva a folklórt hordozó, továbbadó társadalmi réteg, főleg a földművesek, kispasztok, kispolgárok — „köznépek” — stagnáló életmódjához alkalmazkodva, konzerváló jellegű és funkciójú életszemléletére épülve egy elmúlóban levő társadalmi, gazdasági, művelődési fokozat szokásrendjéhez igazodva annak egy fajta kifejeződése.

Az imában többnyire azonos motívumkészletet találunk, akár írásban, másolás útján, akár szóban, elmondás útján terjed, hagyományozódik tovább. A szentek, az isten, Jézus segítségének kérése, sőt a segítségnek esetleg fenyegetéssel való kikényszerítése a központi téma. Éppen ezért mondhatjuk az imákról, hogy egy központi tény, jelenet köré fonódva monocentrikus alkotások, melyekből a vallásos tudat tűnik elő. A mindennapi élet bajaiban, gondjaiban, megpróbáltatásai közepette a földi hatalmasságok részvétlensége, sőt kizsákmányoló viszonyulása elől az égi hatalmasságokhoz vagy a közbenjárókhoz fordulva vár segítséget a könyörgő ember.

A könyörgést, az imát lehet közösségben is mondani, de lehet egyedül, hangosan vagy mormolva, monológyszerűen egy láthatatlan valakihez intézni az otthon csendjében főleg este, mikor már minden tevékenység megszűnt, befejeződött az aznapi élet, leállt a megszokott ritmus, elült a zaj, kívül, belül viszonylagos nyugalom honol, de lehet az otthontól távol, imaházban, kint a természetben, a keresztnél stb. is imádkozni. Az *időhöz és helyhez kötöttség* tehát jelen van az imamondásban is, mint annyi más folklór műfajban.

Az egyedül, otthon mondott ima ideje általában az este, esetleg a reggel, vagy napközben étkezés előtti vagy utáni idő. Az igazi, személyes jellegű imát csak este mondták, mert akkor ér rá a dolgozó ember társalogni az égiekkel, akkor ér rá egy kicsit síránkozni a maga sorsán, egy kicsit szipogni, eltűnődni a sors mostohaságán. A reggeli, déli ima az idő, a mindennapi tevékenység sürgetése miatt rövidebb, nem olyan részletező, „elkapkodottabb”.

Nemcsak az idő, a hely is kötött. Általában falun a lakószoba csendjében végzi az imádkozást az imádkozó, teheti ezt a házon kívül is a természetben, a keresztnél, a templomban, de az már nem estéli imádság.

Az *alkalomhoz kötöttség* általában nem jelentős. Csak az ünnepeken mondott, szokáshoz kötött imák ilyenek. Ezek egy részénél is lassan homályba merül az alkalomhoz kötöttség a szokás elhalványulásával. Ez történt a négyes számú imával is, mely eredetileg karácsonyi szokáshoz kapcsolódott. Ma már a nagyszülők a gyermeket ringatva mondják.

Az imádkozó *helyzete*: lehet térdelve, széken ülve, ölse ejtett összekulcsolt kézzel, ágyban fekve, lehunyt vagy nyitott szemmel, sírva, szipogva vagy az érzelmi állapot kifejezése nélkül, de sohasem menet közben, semleges érzelmi alapállásból fordulva a felsőbb hatalmakhoz.

Az újkori félnépi imában sokféle hatás nyomait lehet felfedezni: A barokk irodalom nyomai éppen úgy megtalálhatók a cifrázatokban, beállításban, motívumban, mint a hajnali éneké (kakasszó, piros hajnal) vagy a mítikus világé (Jézus aranyalma, Mária a halottak védője stb.).

Az ima prózai szerkezetű vagy verses is lehet. A verses imákon érződik a tanultabb alkotó kezenyoma, esetleg a kántoré vagy a papé, noha az egyház az apokrif, népi imákat nem ismeri el, nem helyesli gyakorlásukat, sokszor tudomást sem szerez róluk.

Az ima nyelvében a régies fordulatok, szavak, költői képek megmaradnak, — „a régi öregek tanítottak rá” —, az aránylagos mozdulatlanság, változatlanosság miatt, noha szövegromlásról, értelmetlenné váló szavakról, több szövegnek jó-rossz kontaminálásáról is van tudomásunk.

A megszerkesztést az jellemzi, hogy a könyörgő egyes szám első személyben fordul a láthatatlan tökéletes lényhez, aki csak az ő tudatában él, s akivel közvetlen hangon társalog, egyes szám második személyt használva a beszélgetés során. Az imádkozó óhaját, kívánságát megfelelő igemóddal fejezi ki. Az igeidő megválasztása is alkalmazkodik a tartalomhoz. A jelen állapot festésére jelen idő, a múlt idő a már rég lejátszódott esemény érzékeltetését végzi, esetleg mint analógia szolgálhat az ezután, azaz a kérés teljesítése után bekövetkezendőkre. A nyelvjárás is beszüremkedik a szövegbe a tájszavak és a nyelvjárásos ejtés alakjában, a szöveg azonban lényegében igénytelen köznyelven mondott szöveg.

Funkcióváltás is bekövetkezhet a félnépi folklór termékekben. Az Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében szereplő A fényes nap immár elnyugodott kezdetű virrasztó ének pl. Gomboson imává változott.

Az imának lehet dallama is, monoton, szűkterjedelmű, recitativ dallam. Általában azonban dallam nélküli előadásban valósul meg az ima. „Este lefekvéskor mondták, van aki énekelte, van, aki imába foglalta, úgy mondta el magát ik” (Bartos Rozália).

Az imamondás többnyire nemhez kötött. Többnyire nők, mégpedig öreg vagy idősebb nők végzik érzelmi beállítottságuk, érzékenyebb lelkiállapotuk miatt. Egészen fiatal kevés van az imát mondók között, legfeljebb azok, akiket a családi hagyomány kötelez rá. A férfiak között kevesebb a vallásos érzelmű, így kevesebb az imádkozó férfi is. Az imával élők — mint már mondtuk — bizonyos társadalmi osztály tagjaiként nyilatkoznak meg, iskolai végzettségük vagy semmi, azaz analfabéták, vagy az általános iskola 4, 6, esetleg 8 osztályát végezték el.

IV. RÁOLVASÁSOK, RÁIMÁDKOZÁSOK

A hitéletről, gyógyításról írt eddigi tanulmányainkban kitértünk a ráolvasásokra is. Több ráolvasást, varázsigt közöltünk. Most a Székelykevény, Sándoregyházán, Kórógyon végzett gyűjtéseink során előkerült ráolvasásokat közöljük. Valószínűleg nem lesznek érdektelenek a szövegek, noha ezek csak variációi az eddig ismerteknek, többek között azoknak is, melyek Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében szerepelnek.

1. Szemölcs ellen:

*Új hód, új kiráj,
Házásítja a fiját,
Engem hi lakodalomba.
Nem mehetek,
Mer vendégem van.*

(Székelykeve)

*Új hód, új hód, új kiráj,
Engömet hínak lakodalomba,
De nem mék el, hanem kűdöm ezt!*

(Kórógy)

Az elküldés újhódkor történt. Az a személy, akinek tyúkszeme, szemölcsé volt, mikor először meglátta az újhódat, lehunyta szemét, háromszor jobbra fordult, közben mondta a varázsigét.

2. Árpa ellen:

*Elvettem az árpát,
Le is kaszáltam,
Isten irgalmába hagyom, kévánom,*

(Székelykeve)

3. Szemverés ellen:

*Kék szem, ződ szem,
Fekete szem.
Szem megnézte, szű megszerette.
Ezer angyal vígasztalja meg
Azt a gyereket (Mariskát).*

(Székelykeve)

*Szem megnézte,
Kék szem, ződ szem,
Sáris szem, vedd ki
A fájdalmat belőle,
Aki megigízte.*

(Székelykeve)

*Szem megnézte,
Szűv megszerette,
Szent Lélek Űristen,
Boldogságos Szűzmáriám,
Gyógyítsátok meg.*

(Székelykeve)

*Kalap alól jöttél,
Kalap alá menj,
Fékető alól jöttél,
Fékető alá menj,
Kendő alól jöttél,
Kendő alá menj,
Szem megüszte,
Szív szerette,
Ezer angyal, vigasztald meg.*

(Székelykeve)

4. Rontás ellen:

*Párto alól jüttel,
Párto alá meny,
Kalap alól jüttel,
Kalap alá meny,
Kendő alól jüttel,
Kendő alá meny,
Fékető alól jüttel,
Fékető alá meny,
Ezer angyal, vigasztald meg
Ezt a gyereket.*

(Vojlovica, Kórógy, Harasztl)

5. Általában betegség ellen:

*Újhód, újhód,
Tiéd a betegség,
Enyém az egészség.*

(Kórógy)

6. Nyugtalan, nem alvó gyermekre:

*Északnak fija,
Keletnek fija,
Délnek fija,
Nyugatnak fija,
Vidd el a sírását,
Vidd el nyavalóját,
Hadd meg ű magát.*

(Kórógy, Vojlovica)

7. Sárgaság ellen:

*Sárga fűzfa,
Vedd le a sárgaságot,
Adok neked pántlikát!*

(Kórógy)

8. Pattanás (sömlyü) kelt a gyermek nyelvén:

Beteg:

Sömlyü köt a nyelvemön.

Gyógyító:

Ha köt?

Beteg:

Ma köt.

Gyógyító:

Ragadjon a szomszédod fenekire!

(Kórógy)

9. Szent Antal tüze, orbánc ellen:

Szent Antal megtalálta Szűz Máriát. „Hova mész, Szent Antal hét unokáddal, hetvenhétféle nyavalyáiddal, száraz köszvényvel, dagadó betegséggel, tűzes orbáncával? Ó, térj vissza, kérlek Krisztusnak öt mélységes sebeire. Mikor az megtött, mikor kő nem vót, kövek nőttek, hegyek tőttek, és mennybemenetele után mindenek megtértek. Térj meg vissza, Szent Antal, szállj nagy havasokra, az oroszlán szívébe, úgy idd meg a piros vérit, szaggasd meg gyenge testit.”

Ámen.

(Sándoregyháza)

Elindult Szent Antal hét lányával, hetvenhétféle familiával. Megtalálkozott Boldogságos Szűz Máriával. „Hova mész, Szent Antal?” „Menyek Rózsának a testyibe, összeszaggatom a gyenge testit, megiszom a piros virit.” „Kérlek Krisztusnak öt mélységes sebeire, szállj belőle Szűzanyának szívébe, piros vérit ott szídd meg, gyenge testit szaggasd meg. Mikor Krisztus a földön járt, hegyek nőttek, kövek tőttek. Krisztus mennybemenetele után mindenek megtértek. Kérlek Krisztusnak kén-szenvedésire, térj meg, szállj nagy havasokra, az oroszlán szívébe és piros vérit szídd meg.

Ámen.

(Sándoregyháza)

A ráolvasást vízvetés, fej-elfúvás, ólomöntés, szénvetés közben egy konkrét betegségben gyógyító hatásúnak tartják az idősebb falusi asszonyok és természetesen maga a tudósasszony, „a guruúzmáló” is, az osztrák, meghatározott előírások szerinti, szinte vallásos, szükség követelte babonás szertartást végző személy is. A ráolvasás egy mágikus, néha igen látványos, két illetve három személyes (a gyógyító, a beteg, ha kisgyermek, az anyja) szertartás része, melyben a szónak mágikus erőt tulajdonítanak a többi cselekmény mellett. Szómágiával állunk itt szemben. A természettől még többé-kevésbé függő ember megőrizve

egy már letűnt társadalmi, kulturális fokozat szemléletét, tudatszintjét, vakon hisz az önkényes változtatást kizáró, pontosan, szóról-szóra elmondott, a régi öregektől örökölt szövegben és gyógyító hatásában. Ha valaki, a tudósasszony a legcsekélyebbet is megváltoztatja a szövegben, magára vállalja az eredménytelenség ódiúját. Az eredményt csak a változtatás kizárása, mellőzése garantálja. Ennek ellenére mégis tapasztalható szövegromlás, változatok kialakulása, részint a feledékenységgel, részint a szokás halványodása miatt, esetleg több szokás egybeolvózdése miatt.

Az imák, ráolvasások hatékonyságát fokozzák még a ráolvasás után vagy a cselekmény alatt elmondott imádságok, a hivatalos vallás imái, a ráolvasók szerint változó számú Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy.

A székeleyknél „gurudszmáló”-nak emlegetett tudósasszony szinte minden betegségre tud valami eredményes mondást, ráolvasást, ráimádkozást. Van hatásos ráolvasás mind a gyermek, mind a felnőtt betegségeire, sőt az állatokéra is. A bűbájos asszony el tudja űzni a betegséget a szemmel vertből, a megrontottból, segítséget tud nyújtani a nyugtalanul, rosszul alvó gyermeknek, de a munkája természetéből kifolyólag a falusi földműves ember testén, kezén, szemén megjelenő szemölcs, árpa ellen, de a különféle kelések, gyulladások, gyulladt sebek, orbánc azaz Szent Antal tüze ellen is van gyógyírt jelentő ráolvasás.

Ezek a szövegek általában versesek, rövidek, rövidségük miatt hatékonyaknak tartottak. Szereplőik Szűz Mária, az angyalok, a Szent Lélek, Szent Antal hét lányával, hét unokájával, egész familiájával, Krisztus és a megszemélyesített betegségek: a köszvény, a tüzes orbánc, dagadó (vízi) betegség stb.

A sándoregyházi ráimádkozások párbeszédesei: Mária és Remete Szent Antal alakját idéző Szent Antal között folyik a beszélgetés. Mária mint a betegek védője érdeklődik az útközben talált Szent Antaltól, hova megy a hetvenhétféle nyavalyával. Szent Antal megnevezi az illető személyt, akit beteggé akar tenni, azt is közli Máriával, hogyan teszi beteggé. Mária fia, Krisztus sebeire kéri, térjen vissza vagy menjen máshová, még saját magát is felajánlja, szálljon a nagy havasokra (a hajdani lakóhely emléke!) vagy az orozslán szívébe, annak testét szaggassa meg, annak vérért szívja ki. A mi két szövegünk egy alapszövegnek (Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, Jőtöt lépék kötete 6. számú ráolvasás) többé-kevésbé megromlott változata.

Az egészet egy epikus rész vezeti be (Szent Antal és a betegségek utazása — régi, több évezredes kép az istenség földön való utazása + a betegségek utazása; a betegség démonnal való találkozás és elküldés keresztényesített változata már valószínűleg középkori eredetű).

A többi ráolvasás-szöveg is megtalálható Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében. A mi szövegeink egy része már megrövidült, látszik, hogy a mondója már nem az értelmet keresi, talán csak gépiesen ismételi a hallott szöveget, az emberi memória, az emlékezés pillanatnyi kihagyásai miatt a szövegek már itt végleges formát öltöttek, mert akárhányszor mondtuk el az egyes darabokat, mindig ez a változat volt hallható.

I R O D A L O M

- Ortutay Gyula—Katona Imre*: Magyar népdalok I—II. Budapest, 1975.
- Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtőt lépek (archaikus népi imádságok) Budapest, 1976.
- Dömötör Tekla*: A népszokások költészete, Budapest, 1974.
- Dömötör Tekla, Katona Imre, Ortutay Gyula, Voigt Vilmos*: A magyar népköltészet, kézirat, Budapest, 1960.
- Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához, Budapest, 1972.
- Voigt Vilmos*: A folklóralkotások elemzése, Budapest, 1972.
- Szendrey Zsigmond*: Oktató és alkalmi hagyományok, A magyarság néprajza III. k. Budapest.
- Hoppál Mihály—Törő László*: Népi gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest, 1975.
- Bálint Sándor*: Adalékok a hajdani pestisjárványok magyarországi hiedelemvilághoz (Szent Sebestyén, Szent Rókus, és Szent Rozália tisztelete), Népi Gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest, 1975.
- Diószegi Vilmos*: Az ősi magyar hitvilág, Budapest, 1971.
- Kiss Lajos*: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztóénekekben, Eth. 1966.
- Penavin Olga*: Székelykeve népének hitvilága, Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1973. 11—12. sz.
- Penavin Olga*: Betegség, halál és temetés Szlavóniában, Hung. Int. Tud. Közl. 1974. 19—20. sz.
- Penavin Olga*: Népi gyógyászat Kórógyon, Hung. Int. Tud. Közl. 1975. 23—24. sz.

R E Z I M E

TUŽBALICE, MOLITVE, PRETKUČNICE, PESME ISCELJIVAČKOG OPČINJAVANJA

U dijalektološkom arhivu Instituta za jezik, književnost i hungarološka istraživanja nalazi se magnetofonska traka sa još neobrađenim značajnim dijalektološkim tekstovima, tužbalicama, apokrifnim narodnim molitvama koje je prikupila u Bogojevu nastavnica Iлона Kovač. Prikaz ovog i sopstveno prikupljenog materijala sadrži članak. Autor je na osnovu ovih materijala prikupio respektivne primedbe o stručnoj literaturi i proširio ih svojim zapažanjima.

Tekstovi se mogu svrstati u četiri tipa:

1. jedna vrsta lirskih (pevanih) pesama pripada obrednoj poeziji novog veka; to su one *tužbalice* na crkvenu melodiju koje se pevaju prilikom noćnog čuvanja pokojnika ili na putu od žalobne kuće do groba. To nisu improvizovani tekstovi, nego su strogo odmereni. To su narodne tvorevine sa malo upućivanja na neko određeno lice.

2. *pretkučnice* predstavljaju prelazni rod između umetničke i narodne poezije.

3. u *apokrifnoj narodnoj molitvi* može se zapaziti i dalje prisustvo magije. Vernost prema tekstu i zahtev za tačno kazivanje su odraz magije reči. Molitve se vezuju za vreme, mesto i pol.

4. *pesme isceljivačkog opčinjavanja* su zasnovane na verovanju u magičnu moć reči. Njihov efekat povećavaju molitve službene religije koje se čitaju za vreme ili posle isceljivačkog akta. U tim kratkim tekstovima u

stihu nastupaju Devica Marija, anđeli, Duh sveti, sveti Antun i njegova porodica, Hrist, personificirane bolesti: Kostobolja, Crveni vetar, Vodena bolest itd. Personificirane bolesti su sačuvala mnoga stara paganska verovanja u hristijanizovanom obliku.

SUMMARY

PLAINTIVE SONGS, PRAYERS, SONGS OF HEALING BY BEWITCHING

This paper contains the review of the complaints and apocriphal popular prayers compiled in Bogojevo by Ilona Kovács and the material compiled by the author.

The texts can be grouped in four types:

1. One kind of lyrical songs belong to the ceremonial poetry of the modern world; these are *plaintive songs* sung in an ecclesiastical tune by the occasion of night watching the defunct or on the way from the moaning house to the tomb. These are not improvised texts but strictly determined ones. These are popular creations with very few hints to a determined person.

2. Beggar's wail represent a transitory genre between the songs (by known author) and the folk-songs.

3. The presence of magic can be stated in *the apocriphal popular prayers*. The fidelity to the text and the requirement of faithful telling reflect the magic of word. The prayers are linked to the time, place and sex.

4. *The songs of healing by bewitching* are based on the belief in the magic power of the words. Their effect is increased by the prayers of the official religion told during or after the act of healing. In these short texts there are mentioned the Holy Virgin, the angels, the Holy Spirit, Saint Anthony and his family, the Christ, personificated diseases: the Gout, the Erysipelas, the Dropsy etc. The personificated diseases have preserved many old features of the heathen times in a christinized form.